

ծածկելու, այլ կը գնէ զայն միայն երբ որ բան մը կը շահի խօսքին յստակութիւնը կամ զօրութիւնը:

3. Ի՞նչ ընել կ'ուզես.

— Կ'ուզեմ լուսւլ ձեռքերս:

4. Ի՞նչ լուսւլ կ'ուզես:

— Ձեռքերս լուսւլ կ'ուզեմ:

5. Ո՞ր կ'ուզես որ ձեռքերդ լուսայ:

— Ե՛ս իմ ձեռքերս լուսւլ կ'ուզեմ:

6. (Ո՞ր տեղդ) Երեսներդ լուսւլ կ'ուզես.

— Իմ յետեւ կ'ուզեմ լուսւլ:

7. Ձե՞ս ուղիւր ձեռքերդ լուսւլ:

— Ես կ'ուզեմ ձեռքերս լուսւլ:

8. Ձեռքերդ սրե՞ն կ'ուզես:

— Լուսւլ կ'ուզեմ ձեռքերս:

9. Որո՞ւ ձեռքերը լուսւլ կ'ուզես:

— Ես ի՞մ ձեռքերը լուսւլ կ'ուզեմ:

Եւ այլն:

Հայ մանկիկը կը սորվի այսպէս միեւնոյն խօսքը բազում այլապէս կերպերով շարադրել շեշտին պահանջումներուն համեմատ. շեշտուած բառը միւսներէն առաջ կ'անցնէ, սակայն առանկ շարք մը կը գրուի միւս բառերուն որ խօսքը յստակ եւ պարզ կը մնայ: Գիտէ նաեւ «ես» ենթական եւ «իմ» ստացականը պատշաճօրէն գնել կամ վանց ընել:

Մեր Գանկիկը կրնայ սորվիլ ուրիշ նրբութիւն մ'ալ զոր հայերէնը, եւ միայն հայերէնը, կ'ընծայէ. այն է շնորհիւն գործածութիւնը երբ բառին ուժգնութիւնն եւ շեշտ տալ կ'ուզէ. զ. օ.

— Ի՞նչ լուսւլ կ'ուզես.

— Ձեռքերս լուսւլ կ'ուզեմ:

— Երե՛սդ լուսւլ կ'ուզես:

— Ձիմ ձեռքերը լուսւլ կ'ուզեմ:

— Որո՞ւ ձեռքերը լուսւլ կ'ուզես:

— Ձիմ ձեռքերը:

Սակայն երբ շեշտը «ձեռքերը» առարկային վրայ չ'իյնար, առանց շնորհիւն կրնայ ընել, զ. օ.

Կ'ուզեմ լուսւլ ձեռքերս:

Ես կ'ուզեմ ձեռքերս լուսւլ:

Ես լուսւլ կ'ուզեմ ձեռքերս:

89. Յրդի հայերէնի շարագասութեան առ ընդարձակ ազատութիւնները կրնան երկու կերպով գործածուիլ: Անհոգ կերպով, աննք

ըլիւր անճշդութեան եւ տարտամութեան, նաեւ երբեմն թիրիմացութեան տեղի կու տան, իսկ իժէ ճարտարութեամբ եւ խնամով ի կիր առնուին՝ լեզուն հիանալիօրէն նուրբ ու ճկուն գործիք մը կ'ըլլայ: Պէտք է հոնապարհան շեշտին ուշադրութիւն ընել, բառախումբները անկան, այսինքն տրամաբանական կերպով յերիւրել, եւ նախդիրները շատ աւելի յաճախ գործածել: Նախ նկատենք նախդիրներու խընդիրը:

Ի կամ յ նախդիրը արդի հայերէնին մէջ ամենէն յաճախ գործածուածն է հիմայ թէ արեւելեան եւ թէ արեւմտեան ճիւղերուն մէջ: Յայսմ ֆունկցիոնի օրինակը զգալի ազդեցութիւն մ'ունեցած է մեր գրողներուն վրայ՝ ընդունելու գրարարի ձեւը որ եւրոպականին յար եւ նման է: զ. օ.

Ի խնդիր (à la recherche) թշուառներու.

Ի տես (à la vue) զօրաց վաշտին.

Ի յիշատակ (à la mémoire de) իւր մօր.

Ի պատիւ (à l'honneur) Հիւկոյի.

Յաւարտ պատարագի (à la fin de).

Չգիտենք թէ ի պատասխանի (en réponse de).

Ի՞նչ գրութեան:

Ի գին (au prix de) ամեն զոհողութեանց:

Ի մի բան (en un mot):

Հատեր կ'ըսեն նաեւ «ոգի ի բռնի», «գէն ի ձեռնի», «Հայք ի Կ. Պոլսի», եւ այլն: Ոմանք միայն եւ վախի ի վախ կը գործածեն ի նախդիրը իւր ուրիշ կարճ ու վայելուէ կերպով թեանց մէջ, ինչպէս — «կրնն ի պատուի ունին», «հզօր է ի լուսաւորել», եւ այլն:

Ձ նախդիրը յարարերական եւ անձնական գերանուններուն հայցականին վրայ կը գրուի սովորաբար. — շէր, յիս, շքեզ, շմեզ, եւ այլն: Գրողներուն ամենամեծ մասը ատկէ դուրս գրելիք երբեք չի գործածեր յիշեալ նախդիրը:

Ըստ նախադրութիւնը յաճախ կը գործածուի «համեմատ ի նշանակութեամբ», քանզի կարճ ու վայելուէ կ'ըլլայ բացատրութիւնը. զ. օ. «Ըստ իս», «Ըստ սովորութեան», «Ըստ ին պարսկական գետի», եւ այլն:

Ըստ քանի մը մասնաւոր բացատրութիւններու մէջ կը գործածուի սովորաբար. — «Ընդ նախադասութեամբ Ս. Յ. Հօր», «Ընդ հակողութեամբ», «Նշանախօսութիւն Օր. Ա. ի ընդ Պ. Բ. ի» եւ այլն:

“Հանդերձ” նախադրութիւնն ալ երբեմն կ’երևնայ, “Այսու հանդերձ”, “Հանդերձ պարայրեւ” և ինչո՞ւնեւ չհանդերձ”

Յ նախդիրը կը գործածուի ինչ ինչ սովորական բացատրութեանց ձևերու մէջ. “Գայտոր”, “Գմահ”, “Գյաւառեան”, “Գյաղ”, եւ այլն:

Ան նախադրութիւնն ալ քանի մը աստիճանաց մէջ կը տեսնուի. “Ես որ անկ է”, “պարտք աւ ընկեր”, “խնդրադիր աւ իշխան”, “կէտ աւ կէտ”, “բառ աւ բառ”, “խիտ աւ խիտ”, “մաս աւ մաս”:

Ուրեմն զբարբառն կամ հին հայերէնին զրիթէ բոլոր նախդիրներն ու նախադրութիւններն կը գտնուին արդի գրաւոր հայերէնին մէջ, բայց շատ աւելի սահմանակ գործածութեամբ: Անոց կարճ խօսքեր շինելու կարողութիւնը միայն գնահատած ենք. մօրը յիշատակին համար, “հոգին բերանը տուած”, “փրկուողու համար” ըսելու տեղ կարճ ու աղուոր կը գտնենք ըսել “ի յիշատակ մօրն”, “ոգի ի բոլն”, “ի խնդիր”, եւ այլն: Ասիկա բաւական զնահատում չէ սակայն:

90. Այդ նախդիրները շատ կարեւոր արժէք մ’ունին իբրեւ ճիշդ, յստակ, պայծառ շարադրութեան օժանդակներ: Մանաւանդ մեր լեզուին անծայրածիր ազատութիւններն մասնաւորապէս կը կարօտին նախդիրներուն ձեռնադրութեանը որպէս զի շփոթութեան եւ զեղծումի առջեւ անոնք:

Կարճ ու պարզ խօսք մը կրնայ հասկանալի ըլլալ առանց գրուշաւոր շարադրութեան ալ, բայց գիտական, բանաստեղծական, իմաստասիրական բարդ եւ դժուար մտքեր արտայայտելու ատեն է որ լեզուի մը բարձր ընդունակութիւններն ի հանդէս կու գան, կամ տկարութիւններն երևան կ’ըլլեն: Մեր գրողները ցարդ լեզուն աղուորացնելու եւ ճոխացնելու փնտրած են, բայց ճշգրիտ եւ պայծառ շարադրութեան պահանջներուն հաղիմ երբեք ուշ գնդը եղած է. այս կողմանէ մեր արդի հայերէնը վերպատու է եւ դարմանի մեծապէս կարօտ:

Ֆունսներէն խօսք մը անկարելի է երկու կերպ հասկնալ, այնքան ճիշդ ու պարզ, այնքան կանոնաւոր է անոր կազմը: Ամեն բառ իր որոշուած տեղն ու դիրքն ունի, շարադրական ազատութիւնը յոյժ սահմանափակ է քերականորէն: Անգլիկներէն աւելի իսկ այնպէս է. ֆունսներէն չափ իսկ ազատութիւն չունի, թէպէտ անոր չափ յստակ ալ չէ: Մեր ոսկեղէնիկ գրա-

բարը, մեծ ու դրսեւելի՝ հրաշակերտ, ունի թէ լայն ազատութիւն եւ թէ կատարեալ յստակութիւն վարպետին գրիլն տակ: Ու ասիկա գլխաւորապէս ինչպէ՞ս է կարտի: Արդի հայերէնն ալ կրնայ ըլլալ ազատ եւ յստակ շարադրութեան սքանչելի տիպար մը եթէ իր պատուական նախդիրներն աւելի յաճախ գործածէ: Սակայն իր այժմու վիճակին մէջ աւելի ազատ է քան յստակ: Իրօք շատ խօսքեր կրնան երկու կերպ հասկցուիլ, եւ եթէ անդադար թիւրմայութիւն տեղի չունենար, պատճառն այն է որ ընթերցողը խօսքին տրամաբանական ընթացքէն կը գուշակեն քերականական կապակցութիւնները: Ասիկա աւելորդ յոգնութիւն մ’է: Լեզու մը, շարադրասօրէն, այնքան աւելի կատարեալ է որքան յստակ է, այսինքն, որքան քիչ կը զբաղեցնէ իր քերականութեամբը ընթերցողին միտքը, եւ որքան պայծառօրէն եւ առանց սպասցնել կամ տատանել տալու հաղորդէ իր պարունակած իմաստները:

Ֆունսներէնի մէջ յարաբերական դերսնունը ուղղական *qui* է եւ հայցական *que* է ու գրողը ատկէ վարպետօրէն կ’օգտուի յաճախ իր նախադրութեան քիչ մը ազատ շունչ տալու. բայց երբեք չի պատահիր որ ֆունսացի մը, ոչ թէ ի գրեթէ միայն այլ եւ ի խօսքն, զուի տեղ *qui* գնէ մտածելով թէ խօսքը այդպէս ալ սխալ չպիտի հասկցուէր: Իրօք, եթէ բսէր “*le cheval qui j'ai vu*” (ձին որ տեսայ), լսողը անշուշտ պիտի հասկնար “*le cheval que j'ai vu*” (ձին չոր տեսայ): Բայց կեանքին մէջ որ մը այդ բանը չ’ընէր: Մենք որ բարեբաղդաբար դիւրութիւնը ունինք ամեն խօսք կատարեալ յստակութեամբ յօրինելու, զանց կ’ընենք կանոնաւորութեան ամենէն հեշտ պայմաններն ալ եւ կը թողունք որ լսողը զգոյշ ըլլայ, ուշադրութիւն ընէ իմաստին, եւ միշտ չեմդէ մեր անխնամ քերականութիւնը: Օրինակները տեսնենք:

“Այդ մարդիկ ասում են որ սլափանական ցեղի մէջ մի բան կայ որ չէ կարող հասկանալ Արեւմուտքը”:

Ես ալ չեմ կարող հասկանալ թէ ինչու չեսեր “... մի բան կայ չոր չէ կարող հասկանալ Արեւմուտքը”:

Յայտնի է թէ այդ Է նախդիրը հարկաւոր է խօսքին յստակութեանը:

— “Վարդուիլ քարոզական այն դպրոցին որ ներկայացնում է Սրբ քարոզիչը...”

Ինչու չըսել — “չոր ներկայացնում է”, Այս երկու օրինակները արեւելեան հայերէնէն կ’առնուի, ուր դժբաղդ սովորութիւնը կայ

ինչդիմ, որ անշուշտ դժուար ինչդիմ մ'է։ Այն է գէթ վերջոյն իսկ պարագաներուն մէջ սկսիմք ի կիրարկանելէն, էնոր, էնոնք, տակաւ կ'ընտելանան անոնք եւ թերեւս հասարակ գործածութեան կը բերուին վերագոյնս։

92. Արդի հայերէնին կատարելագործման համար հարկ է նաեւ աւելի ընդգրկել վերլուծական կամ տրամաբանական կարգը շարադասութեան, շիջուն տաճկաձեւ շարադասութեան եւ աւելի զգուշանալ, եւ ընդունի քերականական աղատութիւնէն ստուգել աւելի ճշգրիտ եւ յստակ յօրինելու բառախումբերն եւ անոնց կապակցութիւնները։

Լաւ գրողները ընդհանրապէս հոգածու են յատկացուցիչը յետադաս ընել յատկացեալին, եւ անականք՝ գոյականին, ուր որ յստակութիւնը կը պահանջէ։ Սակայն անհոգութիւն տակաւին այս մասին իսկ կը տեսնուի երբեմն։

— «Ո՛ր ուրեմն մերկացնենք աչի գիմակները որոնք կամենում են մեր տաննեւ վեց դարեայ սրբութեանը ձեռնամուրի լինիլ», Պէտք էր ըսել։

— «...մերկացնենք գիմակները Նշան որոնք...»

— «Աւանդամուլ եւ անձկամիտ ոգի է զերծ թերթ մը։»

Հոս «աւանդամուլ եւ անձկամիտ» անական են «ոգիորին, իսկ «աւանդամուլ եւ անձկամիտ ոգի է զերծ»-ը բաղադրեալ անական մ'է «թերթորին։ Քերականորեն՝ արգելք չկայ որ «աւանդամուլ»-ը ուղղակի անական չհամարուի «թերթ»-ին. ուստի լաւ պիտի ըլլար ըսել. «թերթ մը» զերծ աւանդամուլ եւ անձկամիտ ոգի է։...

— «Չեմ» ու զեր հաւատալ թէ չնմանորինակ գեր մը կ'աւանդուի կ'աւանդուի, Աւելի լաւ պիտի ըլլար ըսել. «Չեմ ուղեւ հաւատալ թէ չկ'աւանդուի նմանորինակ գեր մը կ'աւանդուի»-նշանէն։

— «Մեր բրորականտիսիւնները անուս, մտքով ու տարիքով անշափահաս եւ հետեւապէս պարզամիտ (միշտեւ հոս գեռ այն տպաւորութեան տակ է ընթերցողը թէ այս անականները «բրորականտիսիւն»ներուն կը վերաբերին) շրջանակները իրենց շահատակութիւննց ասպարէզ ընտրելով՝ ուր որ յաջողին, կ'արտագրեն յաւանդուն եւ ուրիշներուն հակառակ կարծիքները արհամարհող աշակերտներ։» — Աւելի տրամաբանական եւ յստակ կարգը պիտի ըլլար. «Մեր բրորականտիսիւնները իրենց շահատակու-

թեանց ասպարէզ ընտրելով՝ ուր որ յաջողին՝ անուս... շրջանակները, կ'արտագրեն...»

— «Իր ժամանակակիցներէն Վարդան Գաշա իւթիւն ձեռն է քէ, աւելի զարդացած մարդ էր։» Աւելի լաւ պիտի ըլլար ըսել. «Վ. Գաշա քան զիւ իւթեան...»

— «Ծաղրաթերթերը որ ընդհանրապէս նշան են բարբի, բարի հեղինակութեանց եւ ամուր գրականութեանց նշանաւոր, Հոս լեզուին աղատութիւնը ի գործ դնելով պէտք էր ըսել. «...նշան են նուազումին... բարի հեղինակութեանց...» որպէս զի միտքը կախակայեալ չմարթէ արդեօք ծաղրաթերթերը «բարի հեղինակութեանց եւ ամուր գրականութեանց», նշան են արդեօք։

— «Հայրապետը ուղած է խախտուել գաղթականութիւնների գործունեայ քահանաներէ մին, գնահատելով Ազգին եւ էկէզիզին աւել մարտնչութեանը,» Պերապաւոր այսպիսի շրջուն, ետեւ առաջ դարձած շարադասութեան վաղ անցիկ պէտք է։ Ինչու չըսենք. «Գնահատելով ծաղրաթերթիւնները զորս ան մատուցած է Ազգին եւ Եկէզիզին»,

Կարճ եւ պարզ խօսքերու մէջ դերապալով հակիրճ ձեւը կրնանք գործածել, ինչպէս.

— «Մերք իւրեւն է ան», պիտեմակ ըսելու «ան է թերթը զոր կը սիրեմ», կամ «թերթը զոր կը սիրեմ, ան է», Այս վերջին կերպով խօսքին աւելորդ երկարութիւն եւ ոյժ տուած պիտի ըլլայինք։ Աւելի լաւ է ըսել. «Իմք ջուրէնք կատ կ'երթայ», քան «Ըմբը լուր է իմք կատ կ'երթայ»,

— «Անխնամ փողոսներու կամ բաց առուներու մէջէն եկած ջուրը՝ առանց քամելու կամ հոսացնելու (կամ՝ չքամած եւ չհոսացուցած) խմելու սովորութիւնը շատերուն ախտաւորման պատճառ եղած է,» Հոս խօսքը աւելի բարդ է, սակայն յստակ է. ուստի անհրաժեշտ հարկ չէ ըսել. «ջուրը որ անխնամ փողոսներու մէջէն կու գայ...»,

Կրնանք վայելքօքն ըսել. «Եթէ կերականութիւնը պիտի համարենք համար ուստաւոր էին», Աւելի նշանի լեզուով ալ նշանակեմ կ'ըսուի. «Եթէ վանս պիտի զկերականութեան համարելը ուստաւոր էին», Հարկ չէ ըսել. «Եթէ ուստաւոր էին անոր համար որ կերականութիւնը պիտի կը համարէին», Թէպէտ ան աւելի վայելուչ է եւ աւելի ուժեղ, Կ'արժէ նկատել թէ հայերէն լեզուին ամենամեծ վարպետը, Եղիշկ, «պիտի»

